

AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁSSAL KAPCSOLATOS PEREK JELENE ÉS JÖVŐJÉNEK LEHETSÉGES IRÁNYAI

BÖGÖS FRUZZSINA*

* A Kúria bírása, az Aarhusi Egyezmény Megfelelési Bizottságának (Aarhus Convention Compliance Committee) tagja, a Környezetvédelmi Ügyeket Tárgyaló Unió Bírálk Fórumának (European Union Forum of Judges for the Environment) főtítkára. E-mail: [bogofruzzsina@gmail.com](mailto:bogosfruzsina@gmail.com)

Absztrakt

A klímaváltozás elvitathatatlanul napjaink legnagyobb környezeti kihívása. E kihívásra nemzetközi, regionális és nemzeti szinten, illetve politikai, tudományos és társadalmi szinten is születnek válaszok. Az éghajlatváltozással kapcsolatos pereskedés a társadalom egyik válaszlépe az éghajlatváltozásra, amelynek segítségével a politikai döntéshozókat bizonyos lépésekre, illetve ambiciózusabb intézkedések megtételére próbálják kényszeríteni. Az éghajlat védelme érdekében indított perek a polgári jog területéről, a vállalatokkal szemben kezdeményezett perekből indultak, mára azonban – leginkább a döntéshozók elégtelen lépései miatt – többek között az államokkal szembeni, több különböző jogterületet felölelő jogvitákká fejlődtek. Az Európában folyó éghajlatvédelmi peres ügyek tekintetében a kép szinte napról napra változik, ennek ellenére mégis megfigyelhetők olyan irányok, amelyek megjelenésére számíthatunk a közeljövőben vagy már megjelentek, de nagyobb teret fognak nyerni a jövőben az éghajlatvédelmi ítélezésben. Az alábbi tanulmány először az éghajlat védelme érdekében indított perek rövid történetét mutatja be, majd részletesen foglalkozik ezen perek jelenével és lehetséges jövőbeli irányjaival.

Kulcsszavak

éghajlatváltozás, klímaperek, Párizsi Megállapodás, bíróságok

Abstract

Climate change is arguably the greatest environmental challenge of our time. Responses to this challenge are being developed at international, regional and national levels, as well as at political, scientific and societal levels. Climate change litigation is one of society's responses to climate change, aimed at pushing policymakers to take action or to take more ambitious measures. Climate litigation started with civil lawsuits against companies but has by now evolved into multi-jurisdictional disputes – among others – against states, mainly due to insufficient action by policymakers. The picture of climate litigation in Europe changes almost from day to day, but there are nevertheless some trends that we can expect to emerge shortly or have already

emerged but will gain more ground in climate litigation soon. The paper first presents the brief history of climate litigation, followed by a detailed discussion of the present and possible future directions of climate litigation.

Keywords

climate change, climate litigation, Paris Agreement, courts

1. Az éghajlatvédelmi per fogalma és történetének rövid áttekintése

1.1. Az éghajlatvédelmi per fogalma

Ahhoz, hogy az éghajlatvédelmi perek múltjából és jelenéből kiindulva vizsgálni tudjuk e per-típus lehetséges jövőbeli irányait, meg kell határozni, hogy egyáltalán mit tekintünk éghajlatvédelmi pernek, e tekintetben a szakirodalom ugyanis eléggé szerteágazó álláspontot képvisel. Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek tág fogalma magában foglal minden olyan, közigazgatási vagy rendes bíróság előtt indított pert, amely az éghajlatváltozás mérséklésére és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásra irányuló erőfeszítésekkel vagy az éghajlatváltozás tudományával kapcsolatos jogi vagy ténybeli kérdéseket érint (Markell & Ruhl, 2011; UNEP, 2017; UNEP, 2021). Néhányan amellet érvelnek, hogy még az olyan jogi eljárásokat is az éghajlatvédelemmel kapcsolatos perek közé kell sorolni, amelyek nem tartalmazznak kifejezett utalást az éghajlatváltozásra, ennek ellenére jelentős hatással lehetnek az éghajlatváltozásra (Bouwer, 2018). Például ilyenek a nagy forgalmú vagy ipari tevékenységgel érintett területeken a levegőminőség javítására irányuló peres eljárások, amelyek hatással lehetnek az üvegházhatású gázok (a továbbiakban: ÜHG) kibocsátásának mértékére is, annak ellenére, hogy az adott peres eljárás nem kifejezetten ennek céljából indult. Más szakirodalmi álláspont szerint az éghajlatváltozással kapcsolatos jogvita gyűjtőfogalom, amely magában foglalja egyrészt az éghajlatváltozás mérséklésére és az alkalmazkodásra irányuló intézkedésekkel kapcsolatos jogvitákat, másrészt valamennyi, az éghajlatváltozással kapcsolatos jogi, politikai és társadalmi változás katalizálására irányuló jogvitát (Mallett & Nagra, 2020). Megint más szakirodalmi álláspont szerint az éghajlatvédelemmel kapcsolatos peres ügyek olyan ügyek, amelyeket közigazgatási, bírósági és egyéb szervek, pénzügyi felügyeleti hatóságok, az ombudsman, illetve nemzeti vagy nemzetközi bíróságok és szervezetek előtt indítanak, és amelyek az éghajlatváltozással és az éghajlatváltozás tudományos mérséklésére és az ahhoz való alkalmazkodásra irányuló erőfeszítésekkel kapcsolatos jogi vagy ténybeli kérdéseket vetnek fel.¹ Jelen tanulmány az éghajlat védelme érdekében indított peres ügyeknek kizárólag azokat tekinti, amelyeket bíróság előtt indítanak.

1.2. Az éghajlatvédelmi perek korszakai

1.2.1. Az éghajlatvédelmi perek első korszaka

A szakirodalomban elterjedt álláspont a klímavédelmi perek három nagy korszakát különbözteti meg (Golnaraghi et al., 2021). E szerint az első korszak kezdete a legkorábban feljegyzett

---

¹ Sabin Center For Climate Change Law.

éghajlati peres ügyekig nyúlik vissza, az 1980-as évek végére és az 1990-es évek elejére. Az éghajlatváltozással kapcsolatos peres ügyeknek ezen első korszaka 2007-ig tartott. Ebben az időszakban az ügyek száma alacsony maradt, összesen mindössze 84 keresetet nyújtottak be, nagyrészt az Egyesült Államokban, kisebb számban pedig Ausztráliában (Setzer et al., 2021). Az éghajlatváltozással kapcsolatos peres eljárások legkorábbi példái az 1980-as években az Egyesült Államokban a nemzeti kormányok és az állami szervek ellen indított perek voltak. Az ilyen peres eljárások elsősorban arra szolgáltak, hogy nyomást gyakoroljanak a jogalkotókra, hogy szigorúbb szabályozást vezessenek be az éghajlatváltozással kapcsolatos kérdésekben. A perek legnagyobb részében a felperesek a Nemzeti Környezetpolitikai Törvényben² foglaltakat vitatták. E törvény megköveteli a szövetségi hivataloktól, hogy döntéseik meghozatala előtt értékeljék a tervezett intézkedések környezeti hatásait. A keresetek egy másik része a környezetvédelmi határértékek emelésére irányult.³ Ebben az időszakban olyan perekkel is találkozhatunk, amelyeket a kormányok ellen a klímapolitika megvalósításának felgyorsítása érdekében indítottak. Erre példa a Massachusetts per, amely a Legfelsőbb Bíróságig eljutott peres ügy, amelyet az Egyesült Államok tizenkét állama, három városa, és számos környezetvédelmi szervezet indított a Szövetségi Környezetvédelmi Hivatal, mint alperes, valamint tíz állam és több szakmai szövetség, mint beavatkozó ellen annak érdekében, hogy a bíróság kötelezze az alperesi hivatalt a szén-dioxid és más ÜHG-k szennyező anyagként való szabályozására. A peres ügy legnagyobb vívmánya az volt, hogy a bíróság elismerte az amerikai szövetségi államok és a városok jogképességét arra, hogy a szövetségi államok kormányait bíróság elé állítsák.⁴ Egy másik jelentős és erre az időre jellemző kereseti kérelem Amerikában a gazdasági társaságok vezetői ellen indított perek voltak, amelyekben a felperesek azt kifogásolták, hogy a gazdasági társaságok vezetői nem vették kellő mértékben figyelembe a kibocsátást.⁵ Jellemzőek még azok a kártérítési perek, amelyeket a felperesek a gazdasági társaságok ellen arra hivatkozva indítottak, hogy azok ok-okozatilag hozzájárultak az éghajlatváltozáshoz.⁶

1.2.2. Az éghajlatvédelmi perek második korszaka

A 2007-ben kezdődő második korszak során az éghajlatváltozással kapcsolatos peres ügyek Európában is megjelentek, emellett az Ausztráliában benyújtott keresetek száma is megnőtt. Mivel az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény Részes Felei Konferenciájának 2009. decemberi 15. ülészakán folytatott nemzetközi tárgyalások kudarcot vallottak, az éghajlatváltozással kapcsolatos nemzeti peres eljárások száma – egyfajta hiánypótló eszközként – növekedni kezdett (Nachmany et al., 2017). Ezzel párhuzamosan megnőtt az éghajlatváltozás iránti közérdeklődés is. 2014-ig több mint 800 peres ügyet kezdeményeztek. Erre az időszakra továbbra is jellemzőek a gazdasági társaságok ellen indított kártérítési perek az éghajlatváltozáshoz való állítólagos okozati hozzájárulás miatt. A Native Village of Kivalina által az ExxonMobil ellen indított

² National Environmental Policy Act, <https://www.epa.gov/nepa/what-national-environmental-policy-act>

³ Például City of Los Angeles and City of New York v. U.S. National Highway Traffic Safety Administration, 86–1649; 86–1651; 86–1652; 89–1277; 89–1403

⁴ Massachusetts v. EPA 549 U.S. 526.

⁵ Például Friends of the Earth, Inc., et al. v. Spinelli, et al., Civ. No. 02–4106, N.D. Cal.

⁶ Például Comer v. Murphy Oil USA, Inc., No. 05–436 (S.D. Miss. Aug. 30, 2007), 585 F.3d 855 (5th Cir. 2009), 598 F.3d 208 (5th Cir. 2010), No. 07–60756, 2010 WL 2136658 (5th Cir. May 28, 2010), No. 10–294 (U.S. Jan. 10, 2011)

ügyben a 2008. február 26-án benyújtott kártérítésre irányuló keresetben a felperes, az alaszakai Kivalina település az ExxonMobilt és további 23, olaj-, energia- és közműszolgáltató társaságot perelt be, azt állítva, hogy az alperesek ÜHG-kibocsátása globális felmelegedést okozott, ami a viharhullámok okozta erózió miatt pusztulással fenyegeti azt a földterületet, amelyen Kivalina városa fekszik. A Kalifornia Északi Körzetének Amerikai Kerületi Bírósága a politikai kérdés doktrínájára és a perbeli jogképesség hiányára hivatkozva 2009-ben elutasította a keresetet.⁷ 2012-ben a Kilencedik Kerületi Bíróság elutasította Kivalina e határozat ellen benyújtott fellebbezését,⁸ megállapítva, hogy a Levegőtisztasági Törvény és a Szövetségi Környezetvédelmi Hivatal által e törvény alapján meghozott intézkedésekre tekintettel Kivalina követelései nem teljesíthetők.

Az éghajlatvédelmi perek második korszakára jellemzőek továbbá azon keresetek, amelyeket a gazdasági társaságok vezetői ellen nyújtottak be, arra hivatkozva, hogy elmulasztottak befektetési stratégiát készíteni. Erre példa a Harvard Climate Justice Coalition által indított per, amelyet azért indítottak, mert a Harvard a széles körű hallgatói támogatás ellenére sem volt hajlandó megválni a fosszilis tüzelőanyagoktól (az egyetem hallgatóinak 72%-a, a jogi karon pedig 67%-a szavazott a fosszilis tüzelőanyagoktól való megválás mellett). A Massachusetts Superior Court 2015-ben elutasította a keresetet, megállapítva, hogy a hallgatók nem rendelkeznek keresetindítási joggal, mivel a jogaik hallgatóként „széles körben megosztottak” több ezer másik harvardi hallgatóval, így azok nem voltak eléggé konkrétak és személyesek.⁹ Bár a Massachusetts Appellate Court 2016-ban helybenhagyta az elsőfokú döntést, megjegyezte, „a felperesek olyan fórum elé vitték heves, határozott és csodálatra méltó érdekérvényesítő tevékenységüket, amely nem tudja megadni az általuk kért enyhítést”.¹⁰

1.2.3. Az éghajlatvédelmi perek harmadik korszaka: a jelen

Az éghajlatváltozással kapcsolatos peres ügyek 2015-ben, a Párizsi Megállapodás¹¹ aláírásának évében kezdtek igazán globális jelenséggé válni. A Párizsi Megállapodás fő célja, a globális átlaghőmérséklet emelkedésének „jóval” 2 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest, majd az erőfeszítések folytatásaként a hőmérséklet emelkedés 1,5 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest, a harmadik korszak legtöbb éghajlatvédelmi perében megjelent. 2015 óta a peres ügyek száma több mint kétszeresére nőtt, több mint 1000 keresetet nyújtottak be a peres

⁷ US District Court for the Northern District of California, *Kivalina v Exxon Mobil* (15 October 2009) No. 4:08-cv-01138 (N.D. Cal.)

⁸ US Court of Appeals for the Ninth Circuit, *Kivalina v ExxonMobil* (21 September 2012); 09-17490

⁹ *Harvard Climate Justice Coalition and others v. President and Fellows of Harvard College (Harvard Corporation) and others, Commonwealth of Massachusetts, Superior Court, Civil action No. 2014-3620-H.* és *Harvard Climate Justice Coalition & others vs. President and Fellows of Harvard College & others, Appeals Court No. 15-P-905.*

¹⁰ *Harvard Climate Justice Coalition and others vs. President and Fellows of Harvard College (Harvard Corporation) and others, Commonwealth of Massachusetts, Superior Court, Civil action No. 2014-3620-H.*

¹¹ A párizsi éghajlatvédelmi egyezmény egy, az Egyesült Nemzetek Éghajlatváltozási Keretegyezménye (UNFCCC) tagjai által kötött egyezmény, amely az ÜHG kibocsátásának mérséklésével, a globális felmelegedéshez történő alkalmazkodással, valamint annak pénzügyi következményeivel foglalkozik. A megállapodás 2015. december 12-én került elfogadásra, 2018. szeptemberéig 195 UNFCCC tagállam írta alá a megállapodást, melyek közül 185 lett tagja.

eljárások harmadik korszakában. Jellemző továbbá, hogy a peres eljárások egyre több országra terjednek ki, így Ázsia, Latin-Amerika és Afrika országaira is, és a keresetek az alperesek szélesebb körével szemben indulnak. A harmadik korszak fontos jellemzője, hogy megjelentek a klímavédelmi perek az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) és az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) előtt is. Ebben a korszakban került előtérbe az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület, amely az Egyesült Nemzetek Szövetsége (a továbbiakban: ENSZ) Környezetvédelmi Programja és a Meteorológiai Világszervezet kezdeményezésére 1988-ban alakult meg. A Testület működésének célja, hogy értékelje és összefoglalja az emberi tevékenység által kiváltott (ún. antropogén) klímaváltozással kapcsolatos kutatási eredményeket. A Testület saját kutatást nem végez, hanem referált tudományos publikációkat dolgoz fel, és ezek tartalmát jelentéseiben foglalja össze. Az éghajlatvédelmi perek harmadik korszakában az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület jelentéseinek hitelessége megszilárdult, a Testület megállapításaira számos éghajlatvédelmi ügyben hozott ítélet bizonyítékként hivatkozik (Pánovics, 2022).

E korszakban még inkább világossá vált, hogy a bíróságok rendkívül fontos szerepet játszanak az éghajlatvédelem elősegítése és a Párizsi Megállapodás nemzeti átültetése tekintetében (Preston, 2021a). Az éghajlatvédelmi perek harmadik korszakának kezdete egybeesett az Urgenda és társai felpereseknek Hollandia elleni, a klímavédelmi perek egyik mérföldkövének számító ügyében az elsőfokú ítélet meghozatalával, amelyben egy nemzeti bíróság először kötelezett egy államot a kibocsátás csökkentésére (Sulyok, 2020). Ilyen jellegű per korábban a tengerentúlon sem volt, aminek alapvető oka álláspontom szerint az, hogy az ún. politikai kérdés doktrínája (Harrison, 2017) miatt a bíróságok szakpolitikai kérdésekben az Egyesült Államokban nem jogosultak döntést hozni, így Urgenda-jellegű döntés a tengerentúlon nem születhetett.

A harmadik korszak peres ügyei között találunk birtokháborítási pereket (tort of nuisance), gazdasági társaságok vezetői ellen indított pereket és a részvény-csalásokkal kapcsolatos csoportos kereseteket. A perekre jellemző a gondossági kötelem (duty of care), az emberi jogokra és az alkotmányos jogokra való hivatkozás. A gazdasági társaságok vezetőivel szemben indított perekben a felperesek hivatkoznak például a kibocsátás figyelmen kívül hagyására, az átmeneti kockázatok közzétételének elmaradására, a beruházási stratégia kidolgozásának elmulasztására és megjelennek az ún. zöldre mosást (greenwashing) vitató keresetek is. Az ehhez a korszakhoz tartozó ügyek a múlt tanulságaira építenek, és megragadják a közvélemény egyre növekvő érdeklődését. A tanulmány a továbbiakban e pertípusok közül a legjelentősebbeket tekinti röviden át.

2. A jelenleg alkalmazott fő pertípusok

2.1. A klímapolitika megvalósításának felgyorsítása érdekében indított perek

A harmadik korszakban a klímapolitika megvalósításának felgyorsítása érdekében indított perek legékeesebb példái Európában az Urgenda Alapítvány által Hollandia ellen és a Friends of the Irish Environment Írország ellen indított – már említett – per. Az Urgenda ügyben a felperesek keresete arra irányult, hogy a bíróság kötelezze a holland államot arra, hogy 2020 végéig 40%-kal, de legalább 25%-kal csökkentse az ÜHG-k hollandiai kibocsátását az 1990-es szinthez képest. Az ír klímavédelmi ügyben a felperes 2017 októberében benyújtott keresetében az ír kormány 2017. évi Ír Nemzeti Csökkentési Tervet (National Mitigation Plan) jóváhagyó

döntésével szemben élt bírósági felülvizsgálattal és a kormány Nemzeti Csökkentési Tervének jóváhagyásáról rendelkező döntésének megsemmisítését kérte, továbbá a kormány új terv készítésére történő kötelezését. Mindkét per a felperesek győzelmével zárult.¹²

Az éghajlatváltozás szuper-gonosz problémaként történő aposztrofálása (Levin et al., 2012) szintén ebbe a korszakba esik, és az is, ahogyan válaszul erre – és az állami döntéshozók tétlenségére – a felperesek a klímavédelmi perekben az államok intézményvédelmi kötelezettségére és az emberi jogokra kezdenek hivatkozni. A legelső éghajlatvédelmi per, amelyben az emberi jogi hivatkozások előfordultak – és sikerre is vitték azt –, az Urgenda ügy volt, amit ennek okán emberi jogi fordulatként (human rights turn) is számon tartanak.¹³

Az állami tétlenség elleni fellépés egy másik formája a Notre Affaire à Tous és mások kontra Franciaország ügyben indított mulasztási per, amelyben a civil szervezet felperesek arra kérték a közigazgatási bíróságot, hogy kötelezze a francia államot, hogy orvosolja az éghajlatváltozással kapcsolatos nem megfelelő intézkedéseket. A Párizsi Közigazgatási Bíróság (Tribunal Administratif de Paris) 2021. február 3-án meghozott döntésében¹⁴ elismerte, hogy Franciaország tétlensége ökológiai károkat okozott az éghajlatváltozás miatt, és megítélte a felpereseknek az e tétlenség által okozott erkölcsi kárért kért egy eurót. A bíróság elhalasztotta a döntést arról, hogy kiadjon-e olyan végzést, amely a francia kormányt szigorúbb éghajlatvédelmi intézkedések meghozatalára kötelezi. 2021. október 14-én meghozott ítéletében a Párizsi Közigazgatási Bíróság végül arra kötelezte az államot,¹⁵ hogy 2022. december 31-ig tegyen azonnali és konkrét lépéseket a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére vonatkozó kötelezettségvállalásainak teljesítésére és a tétlenségből eredő károk helyreállítására.

2.2. Perek a gazdasági társaságok ellen a klímaváltozáshoz való hozzájárulásuk miatt

A gazdasági társaságok ellen a klímaváltozáshoz való hozzájárulásuk miatt indított perek egyik példája az új-zélandi fellebbviteli bíróság 2021. október 21-én hozott ítélete a Smith kontra Fonterra ügyben, amelyben a bíróság azt vizsgálta, hogy be kell-e vezetni egy új, deliktuális gondossági kötelezettségen alapuló keresetindítási okot, amely az éghajlat károsításának abahagyására vonatkozik. Erre a pertípusra egy másik példa a harmadik korszakban a Saúl Luciano Lliuya perui felperes által az RWE ellen indított per. 2015 novemberében Saúl Luciano Lliuya, a perui Huarazban élő gazdálkodó megállapítási és kártérítési keresetet nyújtott be a németországi Esseni Kerületi Bíróságon az RWE, Németország legnagyobb áramtermelője ellen. A felperes azt állította, hogy az RWE, mivel tudatosan hozzájárult az éghajlatváltozáshoz azáltal,

¹² Rechtbank Den Haag C/09/456689/HA ZA 13–1396, 2015. június 24., Gerechtshof Den Haag 200.178.245/01, 2018. október 9. Hoge Raad 19/00135, 2019. december 20. és High Court, Friends of the Irish Environment CLG v. The Irish Government [2019] IEHC 747, The Supreme Court [Appeal No: 205/19], Between Friends of the Irish Environment CLG Applicants/Appellants and the Government of Ireland and the Attorney General Respondents Judgment of Mr. Justice Clarke, Chief Justice, delivered the 31st of July, 2020. Sulyok Kata

¹³ Lásd például Rogríguez-Garavito (2022); Peel & Osofsky (2018).

¹⁴ Association Oxfam France, Association Notre Affaire à Tous Fondation Pour la Nature et L’homme, Association Greenpeace France v. République Française, Tribunal Administratif de Paris (4ème section – 1ère chambre) N°1904967, 1904968, 1904972, 1904976/4-1

¹⁵ Association Oxfam France, Association Notre Affaire à Tous Fondation Pour la Nature et L’homme, Association Greenpeace France v. République Française, Tribunal Administratif de Paris (4ème section – 1ère chambre) N°s 1904967, 1904968, 1904972, 1904976/4-1

hogy jelentős mennyiségű ÜHG-t bocsátott ki, bizonyos mértékig felelős a Huaraz városához közeli hegyi gleccserek olvadásáért. Luciano Lliuya azt kérte a bíróságtól, hogy kötelezze az RWE-t az általa és a Huaraz-i hatóságok által az árvízvédelmi intézkedések kiépítésével várhatóan felmerülő költségek egy részének megtérítésére. A kerületi bíróság elutasította a felperes megállapításra és jogsértés megszüntetésére irányuló, valamint a kártérítés iránti keresetét.¹⁶ A bíróság megállapította, hogy nem tudna a felperes számára hatékony jogorvoslatot nyújtani, tekintettel arra, hogy helyzete nem változna, még akkor sem, ha az RWE megszüntetné a kibocsátást. Kitért arra is, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatban az ok-okozati lánc összetett, többpólusú, ezért tisztázatlan, és tudományosan is vitatott. Az egyes ÜHG-k kibocsátása és az éghajlatváltozás egyes hatásai közötti okozati összefüggés komplex összetevői között továbbá nem lehet „lineáris oksági láncot” kimutatni. 2017. november 30-án a fellebbviteli bíróság – a Hamm-i Tartományi Felsőbíróság – a fellebbezés befogadhatóságáról döntött, lehetővé téve, hogy az ügy a bizonyítási szakaszba lépjen.¹⁷ 2022 májusában helyszíni látogatásra került sor az andoki Huaraz városában, amelyen a Hamm-i Tartományi Bíróság bírái, a bíróság által kijelölt szakértők és mindkét fél ügyvédjei vettek részt. A helyszíni látogatás célja annak vizsgálata, hogy a felperes házáat fenyegeti-e a város fölött található Palcacocha gleccsertő esetleges árhulláma. A szakvélemények benyújtását követően azok megvitatására fog sor kerülni.

2.3. A gazdasági társaságok vezetői elleni, az átmeneti kockázat közzétételének elmulasztása miatti perek

A harmadik korszakban a gazdasági társaságok vezetői ellen az átmeneti kockázat közzétételének elmulasztása miatt indított egyik jelentős per az Exxon Mobil részvényekkel rendelkező Ramirez és társai felpereseknek egy másik, az Exxon Mobil elleni pere. A felperesek a keresetben azt állították, hogy az Exxon akkori nyilvános nyilatkozatai lényeges körülmények tekintetében hamisak és félrevezetőek voltak, mivel nem hozták nyilvánosságra, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos belső jelentések elismerték egyrészt a globális felmelegedés és az éghajlatváltozás okozta környezeti kockázatokat, és azt, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos kockázatok miatt az Exxon nem lesz képes kitermelni a meglévő szénhidrogénkészleteket, amelyekről azt állította, hogy azokkal rendelkeznek. 2018-ban a bíróság megtagadta az Exxon kereset visszautasítására irányuló kérelmét, a per jelenleg is folyamatban van.

2.4. A kibocsátás figyelmen kívül hagyása miatt indított perek

A londoni Heathrow harmadik futópályájának ügyében benyújtott keresetekben a felperesek (a Friends of the Earth Limited, a Plan B Earth, valamint nyolc másik felperes, köztük London polgármestere és néhány londoni kerület) ellenezték a harmadik futópálya építését a londoni Heathrow repülőtéren. Az alperes, a közlekedési miniszter 2018. június 26-án a 2008. évi Tervezési törvény 5. szakasza alapján kijelölési határozatot hozott, amely támogatja a Heathrow repülőtér harmadik kifutópályájának megépítését. A per tárgyát e kijelölési határozat képezi [„Airports National Policy Statement: New runway capacity and infrastructure at airports in the South East of England” (a továbbiakban: ANPS)]. A felperesek sérelmezték, hogy az alperes

¹⁶ Saúl Lliuya gegen RWE AG, Landgericht Essen, 2 O 285/15

¹⁷ Der 5. Zivilsenat des Oberlandesgerichts Hamm, Saúl Lliuya gegen RWE AG, Az. 5 U 15/17 OLG Hamm

nem vette figyelembe az Egyesült Királyság Párizsi Megállapodásban vállalt kötelezettségeit, a légi közlekedésnek a szén-dioxid kibocsátáson kívüli felmelegedést okozó hatásairól. Továbbá, a 2008-as éghajlatváltozási törvényben meghatározott, 2050-re vonatkozó brit csökkentési célon túli bővítés éghajlati hatásait, végül pedig, hogy a határozat nem felelt meg az Európai Parlament és a Tanács bizonyos tervek és programok környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról szóló 2001/42/EK irányelvének (2001. június 27.). Azzal is érveltek, hogy a kormánynak a Párizsi Megállapodás melletti elkötelezettsége már a kormányzati politika részét képezte, és ezért a kormány megsértette a Tervezési törvény 5. szakaszának (8) bekezdését, amelynek értelmében az államtitkárnak számot kell adnia arról, hogy az ANPS-ben meghatározott politika hogyan veszi figyelembe az éghajlatváltozás mérséklésére és az ahhoz való alkalmazkodásra vonatkozó kormányzati politikát. A Divisional Court ítéletével¹⁸ valamennyi keresetet elutasította. A felperesek fellebbezése folytán eljáró Fellebbviteli Bíróság 2020 februárjában meghozott ítéletével¹⁹ hatályon kívül helyezte a Divisional Court döntését, és igazat adott a Friends of the Earth és a Plan B-nek. A többi fél, így a helyi hatóságok által benyújtott fellebbezéseket elutasította. A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Párizsi Megállapodással kapcsolatos kormányzati kötelezettségvállalások az ANPS elkészítésének időpontjában már a kormányzati politika részét képezték. Az államtitkárnak ezért az ANPS elfogadásakor kifejezetten figyelembe kellett vennie és foglalkoznia kellett a Párizsi Megállapodással. A Legfelsőbb Bíróság a Heathrow Airport Limited jogorvoslati kérelmére 2020 decemberében meghozott ítéletében²⁰ teljes egészében hatályon kívül helyezte a fellebbviteli bíróság döntését. Megállapította, az államtitkár széles mérlegelési jogkörrel rendelkezett abban a tekintetben, hogy mit kell figyelembe venni az éghajlatváltozás hatásainak a fenntartható fejlődés révén történő enyhítése érdekében. Rámutatott, hogy az államtitkár jogszerűen járt el, és amennyiben figyelembe kellett vennie a Párizsi Megállapodást, ezt a 2008. évi éghajlatváltozási törvényben foglalt kibocsátás-csökkentési kötelezettségvállalások figyelembevételével tette.

2.5. A gazdasági társaságok vezetői ellen a beruházási stratégia elkészítésének elmaradása miatt indított perek

A harmadik korszakra jellemző, a gazdasági társaságok vezetői ellen a beruházási stratégia elkészítésének elmaradása miatt indított perek példája a Lynn v. Peabody per, amelyben a felperesek három Peabody munkavállalói rész tulajdonosi program (Employee Stock Ownership Plan, ESOP) résztvevői és kedvezményezettjei nevében 2015-ben nyújtottak be keresetet a gazdasági társaság ellen. Az ESOP-ok részeként a résztvevők úgy döntöttek, hogy nyugdíjuk egy részét a Peabody Energy részvényalapba helyezik, mivel a társaság szerint a részvény stabil és jó opció. A Peabody azonban elmulasztotta nyilvánosságra hozni az éghajlatváltozás hatásait, illetve azoknak a gazdasági társaságra és részvényeire gyakorolt közelgő változásait. A végleges döntés előtt a Peabody csődöt jelentett, így a gazdasági társaság elleni keresetet elutasították, de az igazgatótanács elleni keresetek függőben maradtak. Az amerikai kerületi bíróság elutasította

¹⁸ The High Court of Justice Queen's bench Division Planning Court, Divisional Court, [2019] EWHC 1070 (Admin), Case Nos CO/2760/2018, CO/3089/2018, CO/3147/2018 and CO/3149/2018.

¹⁹ The Court of Appeal (Civil Division) [2020] EWCA Civ 214 Case Nos: C1/2019/1053, C1/2019/1056 and C1/2019/1145.

²⁰ R (on the application of Friends of the Earth Ltd and others) (Respondents) v Heathrow Airport Ltd (Appellant) The Supreme Court, [2020] UKSC 52

a keresetet, mert úgy ítélte meg, hogy a Peabody részvények vásárlása nem minősül a bizalmi kötelezettség megszegésének.²¹

2.6. Greenwashing – a zöldre mosás

A greenwashing-gal szembeni fellépés az éghajlatvédelemmel kapcsolatos perek harmadik korszakában kezdődött meg.²² A greenwashing, vagy magyarul zöldre mosás, vagy zöldmosás az a folyamat, amelynek során egy gazdasági társaság hamis benyomást kelt, vagy félrevezető információkat adva megtéveszti a fogyasztókat azzal, hogy termékei környezetbarátabbnak tűnnek, mint valójában. A harmadik korszakban e körben példaként a 2019 decemberében a ClientEarth jogászai által benyújtott, a peres eljárást megelőző panaszt lehet megemlíteni, amelyben azt állították, hogy a BP „Keep Advancing” és „Possibilities Everywhere” reklámkampányai félrevezetik a nyilvánosságot azzal, hogy a BP alacsony szén-dioxid kibocsátású energiatermékeire összpontosítanak, holott a BP éves kiadásainak több mint 96%-a olajra és gázra megy el. A panasz eredményeképpen 2020 februárjában a BP visszavonta a hirdetéseket, és a társaság arra is kötelezettséget vállalt, hogy a BP reklámforrásait az éghajlat-politika támogatására fordítja.²³

3. Egy új szint: az európai bíróságok előtti ügyek

A harmadik korszak fontos jelmezője, hogy megjelentek az EJEB és az EUB előtt is az éghajlatvédelmi ügyek. Mivel az EJEE nem rendelkezik az egészséges környezethez való konkrét jogról, az EJEB előtti ügyek az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: EJEE) 2. és 8. cikkeire támaszkodnak és azzal érvelnek, hogy az államoknak bizonyos pozitív kötelezettségei vannak az éghajlatváltozás okozta károk megelőzésére és az azokkal szembeni védelemre (Sulyok, 2021; Kecskés, 2021).

3.1. Az EJEB előtt folyamatban lévő perek

Az EJEB előtt több ügy is folyamatban van, amelyek közvetlenül az éghajlatváltozás kérdésével kapcsolatosak,²⁴ e tanulmány írásának időpontjában azonban az EJEB még nem hozott dön-

---

²¹ Lynn v. Peabody Energy Corp., United States District Court, E.D. Missouri, Eastern Division, 250 F. Supp. 3d 372 (E.D. Mo. 2017)

²² E kifejezést először 1986-ban Jay Westerveld amerikai környezetvédő és kutató használta és eredetileg egy szamoai tengerparti üdülőhely által elfogadott gyakorlat leírására használták, ahol a környezetvédelem jegyében újrafelhasználható törölközőket biztosítottak, eközben azonban az üdülőhely egyre jobban terjeszkedett a helyi földeken.

²³ <https://www.clientearth.org/latest/latest-updates/news/bp-greenwashing-complaint-sets-precedent-for-action-on-misleading-ad-campaigns/>

²⁴ Duarte Agostinho és társai Portugália és 32 másik állam elleni ügye (benyújtás: 2020. szeptember 7., a kérelem száma: 39371/20.), a Klímaszeniorok Egyesületének Svájc elleni ügye (benyújtás: 2020. november 26., a kérelem száma: 53600/20.), Carême Franciaország elleni ügye (benyújtás: 2021. január 28., a kérelem száma: 7189/21.), Greenpeace Nordic Norvégia elleni ügye (benyújtás: 2021. június 15., kérelem száma: 34068/21.), ugyanerre a hazai eljárásra vonatkozó, A Norvég Nagyszülők Klímakampánya és mások kontra Norvégia ügye (benyújtás:

tést ilyen ügyben, bár a Nagytanács már két éghajlatvédelmi ügyben is tartott meghallgatást.²⁵ Az ügyek részletes ismertetése meghaladja ezen tanulmány kereteit, így csak a főbb kérelmeket ismertetem röviden az alábbiakban.

A legnagyobb közérdeklődés kétségkívül a Duarte Agostinho és társai által indított ügyet érinti, amelyet hat portugál fiatal indított 33 ország, így az Európai Unió tagállamai, valamint Norvégia, Oroszország, Svájc, Törökország, Ukrajna és az Egyesült Királyság ellen. Keresetükben azt állították, hogy az alperesek megsértették az emberi jogokat azzal, hogy nem fogantatosítottak megfelelő intézkedéseket az éghajlatváltozással kapcsolatban. Kérelmük arra irányul, hogy a bíróság kötelezze az egyes országokat ambiciózusabb intézkedések meghozatalára. A kérelmezők keresetükben az EJEE) 2., 8. és 14. cikkeinek megsértésére, így az élethez való jogra, a magán- és családi élethez való jogra és a diszkrimináció tilalmára hivatkoztak. Azzal érveltek, hogy az élethez való jogukat veszélyeztetik az éghajlatváltozás portugál hatásai, például az erdőtüzek, továbbá, hogy a magánélethez való joguk magában foglalja a fizikai és mentális jólétüket, amelyet a hőhullámok veszélyeztetnek, azok ugyanis arra kényszerítik őket, hogy több időt töltsenek zárt térben, végül pedig, hogy fiatalokként az éghajlatváltozás legsúlyosabb hatásait ők fogják megtapasztalni.

Egy másik EJEB előtti ügyet idősebb korú nők indítottak Svájc ellen. A kérelmező Svájci Klímaszeniorok még 2016-ban indítottak pert a svájci kormány ellen, azt állítva, hogy a kormány nem tartotta be a Svájci Alkotmányból és az EJEE-ből eredő kötelezettségeit, mert nem hozott olyan kibocsátáscsökkentési intézkedéseket, amelyek összhangban vannak azzal a céllal, hogy a globális hőmérséklet-emelkedés az iparosodás előtti szinthez képest 2 °C alatt maradjon. A felperesek azt állították, hogy a kormány megsértette a Svájci Alkotmány 10. cikkét (élethez való jog), 73. cikkét (fenntarthatóság elve) és 74. cikkét (elővigyázatosság elve), valamint az EJEE 2. és 8. cikkeit. Kérelmük arra irányult, hogy a törvényhozást és a közlekedésért, a környezetvédelemért és az energiáért felelős szövetségi hatóságokat kötelezzék arra, hogy több ágazatra vonatkozóan dolgozzanak ki olyan szabályozást, amely 2020-ra az 1990-es szinthez képest legalább 25%-kal, 2050-re pedig az 1990-es szinthez képest legalább 50%-kal csökkenti az ÜHG-k kibocsátását. A kérelmet a Környezetvédelmi, Közlekedési, Energiaügyi és Hírközlési Minisztérium 2017. április 25-én a keresetjogi jog hiánya miatt elutasította.²⁶ A felperesek fellebbezése folytán eljáró Svájci Közigazgatási Bíróság elutasította a keresetet,²⁷ arra hivatkozva, hogy nem a 75 év feletti svájci nők az egyetlen olyan demográfiai csoport, amelyet az éghajlatváltozás hatásai érintenek. Az ítélettel szemben benyújtott fellebbezést a Legfelsőbb Bíróság elutasította.²⁸ Arra a következtetésre jutott, hogy a felperesek állított jogait nem érintette közvetlenül a jogsérelem, továbbá, hogy az általuk kért jogorvoslatot nem jogi, hanem politikai eszközökkel kell elérni. 2020. november 26-án a svájci Klímaszenior nők kérelmet nyújtottak be az EJEB-hez.

2021. március; a kérelem száma: 19026/21.), Müllner Ausztria elleni ügye (benyújtás: 2021. április 8., kérelem száma: 18859/21.), Soubeste és társai Ausztria és 11 másik állam elleni ügye (benyújtás: 2021. április 8.; a kérelem számai: 31925/22., 31932/22., 31938/22., 31943/22. és 31947/22.), Uricchiov és De Conte 33 ország elleni ügye (benyújtás: 2021. március 3., kérelem száma: 14620/21.), Engels kontra Németország ügy (benyújtás: 2022. szeptember, a kérelem száma: 46906/22.).

²⁵ 2023. március 29-én a Klímaszeniorok Egyesülete kontra Svájc ügyében és a Carême kontra Franciaország ügyben.

²⁶ Eidgenössisches Departement für Umwelt, Verkehr, Energie und Kommunikation UVEK 161022 04

²⁷ Bundesverwaltungsgericht Abteilung I. Urteil vom 27. November 2018, A-2992/2017

²⁸ Schweizerisches Bundesgericht 1C_37/2019 05.05.2020.

A Norvégia elleni EJEB előtti ügy előzményeként a kérelmezőként eljáró két szervezet (Greenpeace Nordic Association and Nature és a Young Friends of the Earth), valamint hat magánszemély, mint felperes az olaj- és gázipari társaságokat a Barents-tengerben történő kőolaj-kutatásra jogosító engedélyt támadták meg a norvég közigazgatási bíróság előtt. Azt állították keresetükben, hogy az engedély valós és közvetlen veszélyt jelent a környezetre, sérti az egészséges környezethez való alkotmányos jogot (Norvég Alkotmány 112. cikke), a Párizsi Megállapodást, valamint az élethez, a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot (Norvég Alkotmány 93. és 102. cikke, valamint az EJEE 2. és 8. cikke). Az elsőfokú bírósággal eljáró Oslói Kerületi Bíróság ítéletében²⁹ elutasította a keresetet azzal, hogy a Norvég Alkotmány 112. cikke a helyi környezeti károkról és az ÜHG-k norvégiai kibocsátására vonatkozik, de a külföldön történő égetésből származó kibocsátásra nem. A felperesek fellebbezése nyomán eljáró Borgartingi Fellebbviteli Bíróság helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.³⁰ Norvégia Legfelsőbb Bírósága (15:11 arányban) elutasította a fellebbezést és fenntartotta a mélytengeri kitermelési engedélyt.³¹ Döntésében elismerte, lehet a bíróságok előtt az egészséges környezethez való jogra hivatkozni olyan esetekben, amelyek nem érintik a norvég parlament jogalkotási aktusait. Megállapította azonban, hogy e jog nem használható fel parlamenti döntések megtámadására, kivéve, ha a parlament bizonyíthatóan súlyosan elhanyagolta a Norvég Alkotmány 112. cikk (3) bekezdése szerinti feladatait. E rendelkezés lényege szerint az állami hatóságok intézkedéseket tesznek az egészséges környezet, a biológiai sokféleség és a természeti környezet termelékenységének megőrzésének megvalósítása érdekében. Az ügyben a norvég Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a parlament a kitermelési engedély jóváhagyásával nem hanyagolta el súlyosan az egészséges környezethez való jog védelmére vonatkozó kötelezettségeit, és rámutatott, hogy a kormány széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik a környezetvédelmi politikák meghatározásában és az éghajlatváltozás enyhítését célzó különböző intézkedések mérlegelésében. Ítéletében arra is hivatkozott, hogy bár Norvégia Alkotmánya védi a polgárokat a környezeti és éghajlati károktól, az exportált kőolaj jövőbeli kibocsátása túlságosan bizonytalan ahhoz, hogy kizárja ezen kőolaj-kitermelési engedélyek kiadását. Az EJEB-hez benyújtott kérelmükben a kérelmezők az EJEE 2. és 8. cikkeinek, a 2. és 8. cikkekkal összefüggésben értelmezett 13. cikkének, valamint a 2. és 8. cikkekkal összefüggésben értelmezett 14. cikkének megsértésére hivatkoznak.

Az EJEB előtt folyamatban lévő Damien Carême ügy kérelmezője a La Manche-csatorna partján fekvő Grande-Synthe település lakosa és 2001. március 23. és 2019. július 3. között polgármestere. Azt állítja, hogy Franciaország nem tett megfelelő lépéseket az éghajlatváltozás megelőzése érdekében, és hogy e mulasztás az élethez való jog, valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog megsértését vonja maga után. Carême úr 2018. november 19-én saját nevében és Grande-Synthe település polgármestereként különböző kéréseket intézett a francia elnökhöz, a miniszterelnökhöz és az ökológiai átmenetért és szolidaritásért felelős miniszterhez. 2019. január 23-án Carême úr és Grande-Synthe önkormányzata kérelmet nyújtott be a Conseil d'État-hoz a hallgatóságos elutasító határozatok megsemmisítése iránt, miután a korábbi kérelmekre nem kapott választ. A Conseil d'État 2020. november 19-én megállapította, hogy Carême úr nem tudta bizonyítani, hogy érdeke fűződik a hallgatóságos elutasító határozatok megsemmisítése iránti kereset benyújtásához, de megállapította, hogy ezzel szemben

²⁹ Oslo Tingrett case no: 16-166674TVI-OTIR/06, 04.01.2018

³⁰ Borgarting Lagmannsrett case no: 18-060499ASD-BORG/03, 23.01.2020

³¹ Supreme Court of Norway, HR-2020-2472-P, case no. 20-051052SIV-HRET) 22.12.2020.

Grande-Synthe önkormányzatának van ilyen érdeke, és 2021. július 11-én a Conseil d'État a település tekintetében érdemi döntést hozott. Az EJEB előtti ügy kérelmezője azt állítja, az, hogy a hatóságok nem hoztak meg minden megfelelő intézkedést annak érdekében, hogy Franciaország képes legyen betartani az ÜHG-k kibocsátásának általa meghatározott maximális szintjét, ami az EJEE 2. cikkében foglalt, az élethez való jog, valamint a 8. cikk szerinti magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog biztosítására vonatkozó kötelezettség megsértését jelenti.

A Soubeste és társainak az Egyesült Királyság, Svájc, Franciaország, Hollandia, Németország, Ausztria, Görögország, Belgium, Ciprus, Dánia, Luxemburg, Svédország és Svédország ellen 2022. június 21-én benyújtott kérelmére indult ügy annyiban különbözik az előbbiektől, hogy egy nemzetközi egyezményben, nevezetesen az Energia Charta Egyezményben (a továbbiakban: ECT) való állami tagságot vitatja, azzal az indokkal, hogy az igazságtalanul védi a fosszilis tüzelőanyag-befektetőket. Ez az ügy az első az EJEB előtt, amely kapcsolatot teremt az emberi jogok, a befektetési jog és az éghajlatváltozás között. A kérelmezők az államokat azon az alapon választották ki, hogy ezek az országok „olyan gazdasági társaságoknak adnak otthont, amelyek aktív felhasználói az ECT-nek.”³² A kérelmezők az élethez, illetve a magán- és családi élethez való jogok megsértését állítják, az EJEE 2., illetve 8. cikke alapján.

3.2. Az EJEB előtt folyamatban lévő perek főbb jogi kérdései

Az EJEB előtt folyamatban lévő valamennyi ügy rendkívül fontos és releváns kérdéseket vet fel az EJEE értelmezésével kapcsolatban, mind eljárásjogi, mind az érintett emberi jogok tekintetében. E kérdések részletes elemzése messzemenően meghaladja ezen dolgozat kereteit, ezért az alábbiakban csak azon legjelentősebb kérdéseket foglalom össze, rövid magyarázat mellett, amik alapvetően határozhatják meg az ügyek érdemi eldöntését.³³

Az első ilyen kérdés a kérelmezők „áldozati” státuszára vonatkozik. A kérelmezők valamennyi ügyben az éghajlatváltozás miatti jövőbeni kár veszélyére hivatkoztak, a nem megfelelő állami intézkedések miatt. Az EJEB az „áldozati” státusszal kapcsolatban esetjogában kifejtette, hogy a nem kormányzati szervezetnek vagy egyének csoportjának ahhoz, hogy kérelmet nyújthasson be, azt kell állítania, hogy az EJEE-ben foglalt jogok megsértésének áldozata. Az EJEE megköveteli, hogy az egyéni kérelmező azt állítsa, hogy az általa állított jogsértés ténylegesen érintette.³⁴ Az EJEB előtt folyamatban lévő éghajlatvédelmi ügyekben a kulcskérdés e körben az, hogy a kár még nem következett be, a kérelmezők ugyanis valamennyien jövőbeli károokra hivatkoznak. Az is elképzelhető, hogy azok a károk, amiket az egyes kérelmezők kérelmeikben állítanak, egyáltalán nem, vagy nem olyan módon fognak bekövetkezni, mint amelyekre és ahogyan a kérelmezők hivatkoznak. Ebből azonban az a felvetés is következik, hogy az éghajlatvédelmi ügyek kérelmezői státuszának megállapítása közelít az actio popularis jogintézményéhez, amit az EJEB eddigi esetjogában nem ismert el, mert az kívül esik az EJEE 34. cikke szerinti egyéni kérelmek körén. A környezetvédelem, és azon belül is az éghajlatvédelem esetében azonban az egyéni érdek és a közérdek elválasztása nehéz kérdés. Ugyanakkor

³² <https://www.theguardian.com/environment/2022/jun/21/young-people-go-to-european-court-to-stop-treaty-that-aids-fossil-fuel-investors>

³³ E kérdések részletesebb tárgyalását lásd: Keller & Heri (2022); Feria-Tinta (2021); Sulyok (2022b).

³⁴ Klass and Others v. Germany ügye, 1978. szeptember 6-i ítélet, 33. bekezdés, Johnston and Others v. Ireland ügye, 1986. december 18-i ítélet, 41. és 42. bekezdések és Open Door and Dublin Weel Woman v. Ireland ügye, 1992. október 29-i ítélet, 43. és 44. bekezdések.

figyelemre méltó e körben, hogy az EJEB korábban már helyt adott olyan környezetvédelemre vonatkozó kérelemnek, amelyben az egyéni és a közérdek együtt jelent meg.³⁵

A következő eljárási jogi akadály a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése lehet. A Duarte Agostinho és társai ügyben a kérelmezők nem merítették ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket, és az ezen szabály alóli kivételre próbálnak hivatkozni. Azzal érvelnek, hogy ez a szabály nem alkalmazható a megfelelő hazai jogorvoslat hiánya miatt. Megjegyzendő azonban, hogy a kérelem átment az előzetes elfogadhatósági vizsgálaton, ami megelőzi az ügy EJEB elé terjesztését. Az e körben felmerülő probléma az, hogy azok a kérelmek, amelyekben a hazai jogorvoslati lehetőségeket nem merítették ki, vagyis a nemzeti hatóságok nem kaptak lehetőséget arra, hogy a sérelmezett problémákat orvosolják, az EJEB-et helyezik az elsőfokú bíróság helyébe. Ez azonban az Egyezmény alapvető elképzelésével szemben megfosztja az EJEB-et attól, hogy az adott ügy nemzeti megítélését vizsgálja és értékeli, és így sérti az Egyezmény rendszerének szubszidiaritását. Nem minden éghajlatvédelmi kérdést felvető, folyamatban lévő ügyben merül fel azonban a hazai jogorvoslati jogok ki nem merítése, mert például a Svájci Klímasenior Nők Egyesülete által kezdeményezett ügyben vagy akár a norvég olaj ügyében a kérelmezők valamennyi hazai jogorvoslati lehetőséget kimerítették, ezekben az ügyekben tehát ez az eljárási akadály nem merül fel.

Eljárási jogi akadályként merülhet fel még a joghatóság(on kívüliség) kérdése, mert például a norvég kérelem a fosszilis tüzelőanyagok exportjával kapcsolatos állításokat is tartalmaz. A Duarte Agostinho ügy különlegessége pedig e szempontból, hogy a kérelmezők az államoknak a határokon átnyúló emberi jogi hatásokért való felelősségét állítják. Az ügyben ugyanis a Portugáliában élő felperesek az Európa Tanács 33 nagy kibocsátású tagállama ellen benyújtott keresetükben arra hivatkoznak, hogy ezek az államok mindannyian felelősek a Portugáliában elszenvedett éghajlati hatásokért, vagyis az egyes nemzeti kibocsátások határon átnyúló hatásait kell értékelni. E kérdés megítélése során lényeges lehet, hogy valamennyi kérelmezett ország az Európa Tanács tagja, vagyis az EJEB joghatósága valamennyi felett fennáll.

Természetesen az egyik legjelentősebb eldöntésre váró kérdés az ügy érdemében az, hogy az EJEE részes államait az éghajlatváltozás tekintetében milyen kötelezettségek terhelik az EJEE 2. és 8. cikkei alapján. Hogyan kell megközelíteni az állam tevőleges és tartózkodási kötelezettségét, e két magatartás között az éghajlatvédelmi ügyekben hol a határ. Ehhez kapcsolódik az, hogy az államok az EJEE 8. cikke körében rendelkeznek bizonyos mérlegelési jogkörrel a jogvédelmi eszközök megválasztásában. Kérdés, hogy ez az éghajlatvédelem körében hogyan érvényesül, és vajon az EJEE megsértését jelenti-e, ha egy állam nem választ kellően ambiciózus intézkedést. Ezzel kapcsolatban a következő kérdés, hogy az EJEB hogyan választja meg, hogy mit fogad el ambiciózus intézkedésnek, és ennek körében milyen bizonyítási mércét alkalmaz. Azon perekben, amelyet a felperesek több állammal szemben is megindítottak, például a Duarte Agostinho-ügyben kérdés az is, hogy az EJEB hogyan, milyen módszerrel határozza meg az egyes államokra eső méltányos mitigációs terhet (ún. fair share). Végül, amennyiben az EJEB a felperesek javára dönt, felmerül a jogorvoslat kérdése, amely a bíróság számára a döntési lehetőségek széles skáláját kínálja.

Az éghajlatváltozással kapcsolatos jogviták másik fontos kérdése a valós és közvetlen veszély megállapíthatósága. A strasbourgi ítélkezési gyakorlat szerint ahhoz, hogy az állam pozitív kötelezettsége felmerüljön, bizonyítani kell, hogy a hatóságok tudtak vagy tudniuk kellett volna a joghatóságuk alá tartozó személyek jogait fenyegető valós és közvetlen veszély fenn-

³⁵ Cordella v. Italy 2019. június 24-i végleges ítélet, 100., 101., 105. és 107. bekezdések.

állásáról, és hogy nem hoztak olyan intézkedéseket a hatáskörükön belül, amelyek észszerűen mérlegelve elvárhatóak lettek volna e veszély elkerülése érdekében.³⁶ A „közvetlen fenyegettség”-ről az EJEB az Oneryildiz kontra Törökország ügyben³⁷ hozott ítéletben foglalt állást. Az EJEE 2. cikkkel kapcsolatban a Bíróság megjegyezte: „(...) a török hatóságok több szinten tudták vagy tudniuk kellett volna, hogy az Ümraniye városi szeméttelp közelében élő számos személyt valós és közvetlen veszély fenyeget. Következésképpen az Egyezmény 2. cikke alapján pozitív kötelezettségük volt arra, hogy meghozzák az e személyek védelméhez szükséges és elégséges megelőző operatív intézkedéseket (...)”.

3.3. Az uniós bíróságok előtti perek

Az unió bíróságai előtt folyt „Emberek Klíma-ügye” (People’s Climate Case) névvel emlegetett peres eljárást összesen 10, nemzetiségében portugál, német, francia, olasz, román, kenyai, fidzsi-szigeteki család (köztük gyermekek), valamint a svéd Saami Ifjúsági Szövetség Sáminuorra nevű szervezetéből kezdeményezték. Állításuk szerint otthonukat, megélhetésüket, hagyományos családi foglalkozásukat és kultúrájukat érinti az éghajlatváltozás, és azért perelték be az uniós intézményeket, hogy megvédjék alapvető jogaikat és megakadályozzák a veszélyes éghajlatváltozást. A felperesek az Európai Unió Törvényszékéhez nyújtottak be keresetet, amelyben az Európai Parlamentet és a Tanácsot az üvegházhatású gázok kibocsátásának szigorúbb csökkentésére kérték kötelezni. Azt állították, hogy az Európai Unió jelenlegi célkitűzése, amely szerint 2030-ig az 1990-es szinthez képest 40%-kal kell csökkenteni a hazai üvegházhatásúgáz-kibocsátást, nem elegendő a veszélyes éghajlatváltozás elkerülésére, és az veszélyezteti a felperesek élethez, egészséghez, foglalkozáshoz és tulajdonhoz való alapvető jogait.

Az Európai Unió Törvényszéke végzésében eljárási okból utasította el a felperesek keresetét,³⁸ megállapítva, hogy a kereset érdemi vizsgálatra nem alkalmas, mert a felperesek nem rendelkeznek keresetőségi joggal, mert az unió vitatott politikái nem érintik őket közvetlenül (locus standi hiánya³⁹). A bíróság kifejtette, hogy az éghajlatváltozás így vagy úgy mindenkit érint, és az ítélezési gyakorlat megköveteli, hogy a felpereseket a megtámadott jogi aktus olyan módon érintse, amely „sajátos számukra, vagy olyan körülmények miatt, amelyekben különböznek minden más személytől, és e tényezők alapján egyénileg megkülönböztetik őket”.⁴⁰ A bíróság elutasította a felperesek azon érvelését is, amely szerint az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 263. cikk negyedik bekezdésében említett egyéni érintettség fogalmának értelmezése nem egyeztethető össze az Alapjogi Charta 47. cikke szerinti hatékony bírói jogvédelemhez való alapjoggal.

A felperesek fellebbezést nyújtottak be az Európai Unió Bíróságához, arra hivatkozva, hogy az Európai Unió Törvényszéke tévesen állapította meg, hogy nem rendelkeznek keresetőségi joggal, ahogyan azt is, hogy közvetlen jogi érdeket kell igazolniuk ahhoz, hogy szerződésen

³⁶ Lásd például EJEB *Mastromatteo v Italy*, (Application no.37703/97), 2002. október 24-i ítélet 68. bekezdése; *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom* (Application no.46477/99), 2002. március 14-i ítélet 55. bekezdése.

³⁷ EJEB *Öneryildiz v. Turkey*, Application No 48939/99, 2004. november 30.

³⁸ 2019. május 8-i *Carvalho és társai kontra Parlament és Tanács* végzés, T-330/18, EU:T:2019:324.

³⁹ Az Európai Unió Törvényszéke végzésének 70. bekezdése.

⁴⁰ Az Európai Unió Törvényszéke végzésének 49. bekezdése.

kívüli felelősségre vonatkozó keresetet nyújtsanak be. Az Európai Unió Bírósága 2021. március 25-én meghozott ítéletében⁴¹ elutasította a felperesek fellebbezését és helybenhagyta a Törvényszék végzését. Rámutatott, a felperesek nem bizonyították, hogy az európai éghajlat-politika egyénileg érintette őket. A másodfokú bíróság elfogadta a Törvényszék azon érvelését, amely szerint „az a tény, hogy az éghajlatváltozás hatásai az egyik személyt másképp érinthetik, mint a másikat, nem jelenti azt, hogy emiatt fennáll az általános hatályú intézkedés elleni keresetindítási jog”.⁴² Az Európai Unió Bírósága továbbá elutasította azt az érvet, hogy a felperesek azzal, hogy az alapvető jogok megsértésére hivatkoztak, megalapozták a kereshetőségi jogot. Kiemelte, hogy „a felperesek ezen érvelésének elfogadása oda vezetne, hogy bármely felperes esetében fennáll a kereshetőségi jog, mivel az olyan általános hatályú intézkedések, mint a jelen ügyben vitatottak, így vagy úgy mindig érinthetnek egy alapjogot”.⁴³

4. Az éghajlat védelmével kapcsolatos európai ítélkezés lehetséges jövőbeli irányai

Az éghajlatváltozással kapcsolatos peres ügyek száma az utóbbi években, gyakorlatilag a harmadik hullám kezdete óta folyamatosan nő. Emellett a perek jellege diverzifikálódik: egyre több államban jelennek meg és egyre több jogterületre terjednek ki. A növekedés és sokszínűség oka és következménye is egyben, hogy a közvélemény világszerte egyre sürgetőbbnek és aggasztóbbnak tartja az éghajlati válságot. Mindezen körülmények miatt az éghajlatvédelmi perek jellemzői folyamatosan változnak, és változni fognak a jövőben is. Az alábbiakban a változások várható tendenciáit és a változások lehetséges irányait tárom fel.

4.1. A gazdasági társaságok (igazgatóinak) és tulajdonosainak felelőssége

Érdekes tendenciaként figyelhető meg, hogy az emberi, illetve az alkotmányos jogokra alapított éghajlatvédelmi peres ügyeket a harmadik hullámban döntő többségében az államok, és nem a gazdasági társaságok ellen indították. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy hagyományosan az államok az emberi jogi és alkotmányos jogok kötelezettségének alanyai, és továbbra is vitatott, hogy a gazdasági társaságoknak vannak-e hasonló kötelezettségei. Mindemellett a gazdasági társaságok ellen indított éghajlati peres ügyek is egyre gyakoribbak. Az ítélkezési gyakorlat elfogadta a felpereseknek a gazdasági társaságokkal szembeni kereshetőségi jogát is. Eddig a Shell-ítélet egyike azon peres ügyeknek, ahol a felperesek sikerrel jártak gazdasági társasággal szemben. Ebben az ügyben a Hágai Kerületi Bíróság 2021 májusában meghozott ítéletében⁴⁴ arra kötelezte a Shell-t, hogy 2030-ig a 2019-es szinthez képest 45%-kal csökkentse kibocsátását mind a saját tevékenységéből származó, mind az általa termelt olaj felhasználásából származó kibocsátások tekintetében. Mindez természetesen kihatással van más gazdasági társaságokra is: a Shell-ítéletet követően például az egyik felperes, a Friends of the Earth Netherlands bejelentette, hogy fontolóra veszi hasonló eljárások indítását más, Hollandiában működő nagy szén-dioxid-kibocsátók ellen.

⁴¹ 2021. március 25-i Armando Carvalho és társai kontra Európai Parlament és Az Európai Unió Tanácsa ítélet, C-565/19, EU:C:2021:252.

⁴² Az Európai Unió Bírósága ítéletének 40. bekezdése.

⁴³ Az Európai Unió Bírósága ítéletének 47. bekezdése.

⁴⁴ Rechtbank Den Haag C/09/571932 / HA ZA 19–379. ECLI:NL:RBDHA:2021:5339

Eközben az Egyesült Királyságban a ClientEarth környezetvédelmi jogi szervezet úgynevezett „származékos keresetet” nyújtott be az Egyesült Királyságban a Shell igazgatótanácsa ellen, állítva, hogy a Shell nem készült fel megfelelően az éghajlatváltozás hatásaira. A ClientEarth keresete azt állítja, hogy a Shell „nem készült fel megfelelően a nettó nullára való átállásra”, és arra kívánja kötelezni a Shell-t, hogy „a következő 3, 5 és 10 évben elegendő célt tűzzön ki a kibocsátás csökkentésére, hogy elérje a nettó nullát, [annak érdekében, hogy] biztosítsa a társaság hosszú távú értékét, miközben védi a befektetők tőkéjét és az éghajlatot.”⁴⁵ Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kereset nem környezetvédelmi és/vagy éghajlatvédelmi rendelkezéseken, hanem társasági jogon alapul, és a bíróságok értelmezésének kérdése lesz, hogy az éghajlatvédelmi célok be nem tartásával kapcsolatos felelősséget az igazgatókra vonatkozó általános (társasági) felelősségi szabályokra lehet-e alapozni.

Az egyes államok a gazdasági társaságok emberi jogi felelősségét egyre gyakrabban alakítják kötelező jogi kötelezettséggé a gazdasági társaságok emberi jogi átvilágítását előíró hazai jogszabályok révén. Számos kormány a közelmúltban olyan törvényeket hozott vagy hoz, amelyek előírják a gazdasági társaságok számára az emberi jogok és a környezet védelmét, többek között a globális ellátási láncban végzett tevékenységeik során (pl. Ausztráliában, Franciaországban, Németországban és az EU-ban).⁴⁶ Ezek a kötelező érvényű kötelezettségek aztán a bíróságokon jogi hivatkozási alapot képezhetnek, ahogyan azt a Notre Affaire à Tous és társai kontra Total ügyben is történt. A felperesek ebben a perben azt kérték, hogy a bíróság kötelezze a Total-t olyan vállalati stratégia kiadására, amely meghatározza az ÜHG-k kibocsátásából eredő kockázatokat, az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület 2018. októberi külön-jelentésében felvázolt, a Total által elkövetett súlyos éghajlati károk kockázatát, valamint azt, hogy a gazdasági társaság milyen intézkedéseket fog tenni annak érdekében, hogy tevékenységei összhangban legyenek a Párizsi Megállapodás éghajlatvédelmi céljaival.

Az ellátási láncok szén-dioxid-mentessé tétele kulcsfontosságú az ambiciózus éghajlati célok eléréséhez.⁴⁷ Az erdőirtás okai és az ellene való küzdelem módja például mélyen összefüggenek a marhahús-, pálmaolaj- és szójaüzletek ellátási láncjaival (Lambin et al., 2018). Erre példa a brazil és kolumbiai amazóniai őslakosok, valamint francia és amerikai civil szervezetek által a Casino francia szupermarketlánc ellen indított per.⁴⁸ Az ügyben a Center for Climate Crime Analysis bizonyítékait használták fel, amelyek szerint a Casino három olyan vágóhídról szerezte be a marhahúst, amelyek 592 olyan elsődleges beszállítótól vették a húst, amelyek legalább 50.000 hektár erdőirtásért felelősek 2008 és 2020 között. Az ügy jogalapja kifejezetten a francia Kereskedelmi törvénykönyvben szereplő gondossági kötelelem, amely előírja a gazdasági társaság számára, hogy tevékenységük és ellátási láncuk során emberi jogi és környezetvédelmi átvilágítást végezzenek. A kártérítési igény viszonylag csekély (3,7 millió USD, miközben a Casino latin-amerikai bevételei 2020-ban meghaladták a 15 milliárd USD-t). Mindazonáltal lehetséges, hogy a per új fejezetet nyit az erdőirtási törvényeket megsértő gazdasági társaságok elleni fellépés történetében.

⁴⁵ <https://bit.ly/3NvkVtE>

⁴⁶ Ilyen például az Európai Parlament és a Tanács irányelvére irányuló javaslat a fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati átvilágításról és az (EU) 2019/1937 irányelv módosításáról (COM(2022) 71 final 2022/0051(COD)).

⁴⁷ CDP (2020) Global Supply Chain Report. www.cdp.net/en/research/global-reports/transparency-to-transformation

⁴⁸ A per a Tribuna Judiciaire de Saint-Etienne előtt van folyamatban, a kereset elérhető: http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210302_13435_complaint.pdf

4.2. Az állami támogatások és kormányzati ösztönzők jelentősége

A következő évek során újabb peres eljárások tárgyát képezheti a nagy kibocsátású iparágaknak, például az olaj- és gázágazatnak nyújtott állami támogatások és kormányzati ösztönzők kérdése (Bándi, 2011; Hoffman, 2020). Az elmúlt 12 hónapban jelentős változás történt a fosszilis tüzelőanyagok termelésének visszafogása és a szénhidrogén-készletek feltárásának szigorú korlátozása iránti globális konszenzusban. Az ENSZ Környezetvédelmi Programja és vezető nemzetközi kutatóintézetek által 2020 decemberében közzétett jelentés becslése szerint jelentős szakadék tátong a fosszilis tüzelőanyag-termelés évi 6%-os csökkenése között, amely a globális felmelegedés 1,5°C-ra való korlátozásának céljához szükséges, és az országok jelenlegi tervei között, amelyek átlagosan évi 2%-os növekedést eredményeznének.⁴⁹ Ezt a jelentést követte a Nemzetközi Energiaügynökség mérföldkőnek számító jelentése, a Net-zero 2050, amely a 2050-re elérendő nettó nulla kibocsátás eléréséhez vezető úttervet határozza meg, amelyben nincs szükség új beruházásokra a fosszilis tüzelőanyag-ellátási projektek esetében. Az e jelentéseknek megfelelő cselekvés világszerte gyors politikai változást igényel a kormányoktól, amelyek 2019-ben becslések szerint 320 milliárd USD fosszilis tüzelőanyag-támogatást nyújtottak (IEA, 2021).

Bár számos kormány ellen indult eljárás az új szénhidrogén-projektek engedélyezési és jóváhagyási folyamatait támadva, viszonylag kevés ügy összpontosított a fosszilis tüzelőanyagokkal kapcsolatos kormányzati ösztönzőkre. Egy nemrégiben az Egyesült Királyságban közigazgatási bíróság előtt indult, nagy visszhangot kiváltó ügy azonban azt mutatja, hogy ez a trend kezd megváltozni. 2021. május 12-én jogi kifogást emeltek az állami tulajdonú Olaj- és Gázipari Hatóság (Oil and Gas Authority, mint szabályozó hatóság) új stratégiája ellen, amely az északi-tengeri olaj- és gázkészletek kiaknázására irányuló folyamatos erőfeszítések támogatására vonatkozó terveket tartalmazza. A felperesek azzal érveltek, hogy ezek a tervek irracionálisak és összeegyeztethetetlenek az Egyesült Királyság kormányának nettó nullás célkitűzésével, mivel több olaj és gáz kitermeléséhez vezetnek, mint amennyit egyébként kitermelnének. 2022. január 18-án a High Court ítéletet⁵⁰ hozott, amelyben elutasította a felperesek keresetét. A bíróság ítéletében kijelentette, hogy „jelentős tiszteletet” tanúsít az Olaj- és Gázipari Hatóság, mint szabályozó hatóság szakértői álláspontja iránt, továbbá, hogy a Parlament a jogszabály megalkotásakor nem azt kívánta, hogy a bíróság (és ne a szakértő szabályozó hatóság) határozza meg a gazdasági értékelés legjobb módszerét. Vagyis a bíróság egyetértett a jogszabályi rendelkezések hatóság általi értelmezésével.⁵¹ A felperesek nem fellebbeztek a döntés ellen.⁵²

Bár az első ügyben a kereset nem vezetett sikerre, feltehető, hogy a következő években több olyan keresetet fogunk látni, amelyek a nettó nullás célokkal összeegyeztethetetlen konkrét kormányzati politikákat veszik célba.

4.3. A gyermekek és a fiatalok előtérbe kerülése

A fiatalok napjainkban erőteljes politikai, erkölcsi és társadalmi befolyást gyakorolnak az éghajlatváltozás kezelésére irányuló globális erőfeszítésekben. Ezt jól szemlélteti, hogy 2019

⁴⁹ SEI, IISD, ODI, E3G and UNEP (2020) The Production Gap Report: 2020 Special Report. <https://production-gap.org/2020report/>

⁵⁰ England and Wales High Court (Administrative Court)[2022] EWHC 75 (Admin) Case No: CO/1624/2021.

⁵¹ High Court ítélet, 55–114. pontok.

⁵² <https://paidtopollute.org.uk/news/next-steps/>

szeptemberében az iskolások világszintű mozgalma globális sztrájkot szervezett a Fridays For Future (FFF) kampány keretében, amely 7,6 millió résztvevőt mozgósított 185 ország 6000 tiltakozó rendezvényén (Zamponi et al., 2020). Az ifjúsági klímamozgalom mellett a gyerekek és a fiatalok éghajlatvédelmi perekben történő részvétele is kezd előtérbe kerülni, a fiatalok (vagy éppen kifejezetten gyerekek) által indított éghajlatvédelmi ügyek száma növekszik. Erre példa Neubauer és társai Németország elleni ügye,⁵³ vagy a Duaerte Augostinho és társai EU tagállamai és társai elleni, EJEJ előtt folyamatban lévő ügye vagy a norvég sarkvidéki olaj ügy is. Harminchárom olyan éghajlati ügyben, amelyben a felperesek emberi jogi jogsérelmekre hivatkoznak – ami egyébként a 2021 előtt világszerte benyújtott ügyek 26%-a – olyan felperesek vettek részt, akik 18 év alatti gyermekek, gyermekeket képviselő nem kormányzati szervezetek vagy gyermekek egy csoportja (Yona et al., 2020). A fiatalok bírósági úton próbálják a kormányokat felelősségre vonni az éghajlatváltozás hatásaiért, a mostani és a jövő nemzedékek számára egyaránt.

A fiatal felperesek (kérelmezők) számára az emberi jogi alapok lehetővé teszik, hogy rávilágítsanak az éghajlatváltozás kezelésének elmulasztása által a kiszolgáltatott csoportokra, köztük a gyermekekre, a fiatalokra és a jövő generációira gyakorolt aránytalan hatásokra. Fontos ezen perek esetében az is, hogy a gyerekek kifejezetten a kiszolgáltatott és sebezhető csoportok közé tartoznak, hiszen az éghajlatváltozás negatív hatásait ők már egész életükben érezni és szenvedni fogják, jelenleg azonban még nehezebb a hangjukat hallatni. A Párizsi Megállapodás ezt felismerve preambulumban⁵⁴ külön felhívta a figyelmet a gyermekek jogai megerősítésének fontosságára. Éppen ezen okból a gyerekek és a fiatalok által indított peres eljárásokban közreműködő szervezetek egyre inkább bevonják a nyilvánosságot a peres eljárásokba, aminek a jogi részen túl a figyelemfelhívás is fontos célja. A fiatal felperesek által kezdeményezett perek a jelenhez kapcsolják a jövőbeli emberi jogi jogsértéseket (Rodríguez-Garavito, 2020). A fiatalok és a gyerekek mindemellett azon okból is kiszolgáltatottak, mert igényérvényesítésük, így a bíróságok előtti fellépésük is egyértelműen nehezebb vagy legalábbis áttételesebb, mint a felnőttkorúaké. Ennek ellenére a gyermekek és a fiatalok fellépése stratégiai jellegű. A gyermekek és a fiatalok ugyanis egyszerre képesek arra, hogy több jelentős érdeket képviseljenek: az éghajlat védelmének érdekét, a jelen és a jövő nemzedékeinek érdekét, a nemzedékek közötti egyenlőség érdekét⁵⁵ és a kiszolgáltatott helyzetben lévők érdekeit. Nincs még egy olyan, az éghajlatváltozással érintett csoport, amely ennyi különböző érdeket tud felmutatni az igényérvényesítés során. Éppen a fent hivatkozott Neubauer és társai ügy világított rá arra, hogy a 2050-es célok érvényesítésére a mostani fiatalok rendelkeznek bizonyosan „kereshetőségi joggal”: ők azok ugyanis, akik ekkor még élni fognak, szemben a jelen generáció és a jelen felperesek egy részével.

A fiatalok, mint jövő generáció helyzete még egy fontos szempontra hívja fel a figyelmet, a generációk közötti egyenlőség és méltányosság kérdéseire. Ez az elv, együtt a generációk között igazságosság és szolidaritás elvével együtt „abból a felismerésből fakad, hogy a jelen és a jövő nemzedékek között alapvető érdekkonfliktus feszül. Ennek oka, hogy a jelen döntéshozóinak alapvetően rövid távú, a jelen generációk érdekeit szem előtt tartó döntései hosszú távú megfontolások hiányában kényszerpályára állítják a jövő generációkat, hiszen a felélt erőforrások

⁵³ Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 – 1 BvR 78/20 – 1 BvR 96/20 – 1 BvR 288/20.

⁵⁴ Párizsi Megállapodás 11 preambulumbékezdés.

⁵⁵ Részletesen lásd: Sulyok (2022a).

miatt utódaink választási lehetőségei radikálisan csökkennek” (Sulyok, 2019). E szempont a Neubauer és társai ítéletben fontos szerepet játszott, és a német Alkotmánybíróság részletesen ki is fejtette annak jelentőségét, bevezetve a jövő nemzedékek védelmét és a generációk közötti méltányosság elvét a német alkotmányba. Az éghajlatváltozás előrehaladtával az éghajlatvédelmi intézkedések alkotmányos kötelezettséggé válnak, amelyek több egyéni szabadságjogba is beleavatkoznak. Ezt a terhet nem lehet aránytalanul nagy mértékben a jövő nemzedékekre hárítani. Bár a jövőben szükséges konkrét intézkedések a bíróság számára nem előreláthatóak, mégis olyan súlyos terhek jelentős kockázatát feltételezik, amelyek megoldásához a jelenben meghozott elővigyázatossági intézkedések szükségesek. E feltétel teljesüléséhez nem elegendő pusztán az a kormányzati kötelezettség, hogy az éghajlatvédelmi törvényben előírtak szerint 2025-ig és azt követően rendeletek útján aktualizálják a klímacélokat (Saiger, 2021).

A fiatalok és némely esetben a kifejezetten gyermekkorú felperesek pereskedésén keresztül látnunk kell a jövő nemzedéke és a fenntartható fejlődés szoros kapcsolatát is, a jövő nemzedékek jogvédelme ugyanis elengedhetetlen a fenntartható fejlődés megvalósulása szempontjából. A jövő nemzedékek védelme „a jelen nemzedékek kötelezettségeinek meghatározásával, a jelen nemzedékek jogi keretek között tételezett önkorlátozásával közelíthető meg legjobban” (Bándi, 2022).

4.4. A szélsőséges időjárási eseményekkel kapcsolatos peres ügyek számának növekedése

A fentiekben túl a szélsőséges időjárási események súlyosságának növekedésével és gyakoribbá válásával valószínűleg mind a nemzeti, mind a regionális peres ügyek száma valószínűleg növekedni fog a közeljövőben, ami egyrészt a kormányzati, másrészt a magánfelekkel szemben indított különböző típusú ügyek számának emelkedésével jár majd. A tudomány azon előrelépése, hogy a szélsőséges időjárási eseményeket az éghajlatváltozásnak tulajdonítja, megnövelte e keresetek életképességét az éghajlati károk miatt elszenvedett veszteségek és károk megtérítése érdekében. Erre jelenlegi példa a fentiekben már hivatkozott Luciano Lliuya RWE elleni pere vagy a Four Islands of Pari kontra Holcim ügye (amelyben az indonéziai Pari szigetének négy lakója perelte be a svájci székhelyű Holcim építőanyag-gyártó vállalatot)⁵⁶, mely pereket az éghajlatváltozás által veszélyeztetett országok felperesei indították a világ minden tájáról európai alperesekkel szemben. A szélsőséges időjárási események áldozatainak számának növekedésével a csoportos peres eljárások valószínűsége is megnő, mint például a Bushfire Survivors for Climate Action Incorporated kontra Environmental Protection Authority ügyben, ahol az erdőtüzek áldozatai polgári végrehajtási eljárást indítottak a környezetvédelmi hatóság ellen.

4.5. A szén-dioxidon kívüli ÜHG-k szerepével kapcsolatos ügyek számának növekedése

A legújabb tanulmányok megállapították, hogy a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése önmagában nem fogja tudni megfékezni az éghajlatváltozást és a globális hőmérsékletet 2°C alatt tartani (McKenna, 2022). Az ÜHG-k közül ugyan a szén-dioxid a legfontosabb, amely az összes kibocsátás több mint 70%-át teszi ki, amellet azonban a metán, a dinitrogén-oxid, a fluorozott szénhidrogének, a perfluorozott szénhidrogének és a kén-hexafluorid olyan ÜHG-k,

⁵⁶ Asmania et al. vs Holcim, Justice of the Peace of the Canton of Zug, Svájc

amelyek károsító hatása sokszorososa a szén-dioxidénak. Ezért sürgősen szükség van olyan szakpolitikákra, amelyek a szén-dioxid-kibocsátás mellett az ún. rövid élettartamú éghajlat-szennyezők (például a metán, a fluorozott szénhidrogének és a feketeszén) csökkentésére is összpontosítanak, hogy az országok elérjék kibocsátáscsökkentési céljaikat (McKenna, 2022). A metánkibocsátás csökkentésére már elindultak globális kezdeményezések, így például az Egyesült Államok és az Európai Unió által 2021-ben indított Global Methane Pledge, ami a metánkibocsátás 2020-as szinthez képest 30%-os csökkentését célzó partnerség, valamint a Világbank Global Gas Flaring Reduction és Zero Routine Flaring by 2030 kezdeményezései, amelyekhez az Európai Bizottság támogatását ígerte. Emellett az Európai Bizottság elfogadott egy rendeletjavaslatot is,⁵⁷ amelynek célja az energiaágazatban a metánkibocsátás csökkentése, többek között a szivárgásérzékelés, a fáklyázás tilalma és a metánkibocsátás hatékonyabb bejelentése révén.

4.6. További lehetséges jövőbeli trendek

A jövő várható iránya a fentiek mellett az EJEB által bevezetett „közös alapon” nyugvó megközelítés, amely szerint az alperes államnak nem kell ratifikálnia az alkalmazandó jogi eszközök teljes gyűjteményét. Elegendő ezzel szemben az, ha az érintett jogi eszközök „a nemzetközi jogban vagy az Európa Tanács tagállamai többségének belső jogában alkalmazott normák és elvek folyamatos fejlődését jelentik, és egy adott területen azt mutatják, hogy a modern társadalmak közös alapokon nyugszanak.”⁵⁸ Ezen megközelítést alkalmazta az Urgenda ügyben végső fokon eljáró holland Legfelsőbb Bíróság is. A közös alap (common ground) megközelítést egyre gyakrabban alkalmazzák az éghajlatváltozás mérséklésével kapcsolatos ügyekben, lehetővé téve a bíróságok számára, hogy az éghajlati jogokkal kapcsolatban a „normák alapvonalára” támaszkodjanak, ami mind a kötelező erejű jogi szerződésekből, mind a nem kötelező erejű jogi eszközökből, például a Párizsi Megállapodásból és az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület jelentéseiből ered (Rodríguez-Garavito, 2022). Ha az Urgenda ítélet által elindított közös alap alkalmazására vonatkozó folyamat megerősödne az éghajlatvédelmi ítélkezési gyakorlatban, az mindenképpen elősegítené az emberi jogok, a környezetvédelem és az éghajlatvédelem együttes érvényre juttatását.

A fentiek mellett, az éghajlatvédelmi ítélkezés pereskedő és ítélkező oldal felőli megközelítésekor látnunk kell, hogy egyre nagyobb szükség van olyan jogászokra, akik az éghajlatvédelem területén jártasak, nemcsak nemzeti, de nemzetközi szinten is. Az éghajlatvédelem- és változás területe megköveteli az ügyvédektől és a bíróktól is a nemzeti jog, a nemzetközi kötelezettségvállalások, az ítélkezési gyakorlat fejlődésének naprakész ismeretét, ahogyan azt is, hogy felmérjék és átlássák az egyes döntések éghajlatváltozással kapcsolatos következményeit is. Az „éghajlat-tudatos jogi tevékenység” és az „éghajlat-tudatos bíróságok” kifejezéseket használják azoknak a készségeknek a leírására, amelyekre az ügyvédeknek az ügyfeleknek nyújtott jogi tanácsadás során, a bírácoknak pedig az ügyek elbírálásakor van szükségük (Preston, 2021; Carnwath, 2022). Carnwath szerint a bírácoknak el kell ismerniük, hogy mivel az éghajlatváltozás összetett és globális jelenség, nem tartja tiszteletben a meglévő jogi határokat. Ezért a bírácoknak az éghajlattal kapcsolatos jogviták elbírálásához a jogelvek széles köréből kell meríteniük, más jogterületekről inspirálódva és a régi jogot új módon alkalmazva (Carnwath, 2022).

⁵⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2022/869 rendelete (2022 május 30.) a 2019/942 rendelet módosításáról.

⁵⁸ Demir és Baykara/Törökország (2008. november 12. no. 34503/97.) ítélet 85–86. bekezdések.

Preston kifejti továbbá, hogy a hazai döntéseknek globális hatása lesz, és befolyásolhatják a bírúk döntéseit a világ más részein. Bár az összetett ügyeket továbbra is szigorúan kell értékelni, a bírúknak törekedniük kell arra, hogy tudatában legyenek az éghajlatváltozás sürgősségének, és ahol csak lehetséges, elősegítsék a gyors reagálást. A bíróságok felelőssége, hogy már most cselekedjenek, és figyelembe vegyék azoknak a jogait, akiket az éghajlatváltozás és a bíróság döntése a leginkább érint a jelenben és a jövőben (Preston, 2021).

Az éghajlatváltozás sürgős fellépést igényel, amit az a tudományos konszenzus is tükröz, hogy az ÜHG-k kibocsátását 2030-ig legalább 45%-kal kell csökkenteni a 2010-es szinthez képest. Nem vitásan a bírósági eljárások hosszadalmas és költséges jellege befolyásolhatja, hogy a bíróságok milyen módon nyújthatnak hatékony segítséget azoknak, akiket közvetlenül érint az éghajlatváltozással kapcsolatos tétlenség. Egy felmérés szerint az Európai Unióban az éghajlatvédelmi peres eljárások átlagosan közel három évig tartottak, azonban egyes joghatóságokban, például Szerbiában a becslések szerint egy átlagos ügy lezárása több mint hat évig is eltarthat (Setzer et al., 2022). Mivel pedig az éghajlatváltozással kapcsolatos hatékony fellépések és jogvédelem megtételére nyitva álló idő egyre rövidebb, a klímavédelmi peres eljárások időtartama fontos szempont, különösen a stratégiai pereket indító felperesek számára. Ez pedig a gyorsan elbíráható ügytípusok irányába történő elmozduláshoz vezethet, vagyis a forum shopping-hoz a gyorsabb bírósági eljárásokkal rendelkező joghatóságok felé.

5. Kitekintés a jövőre

Ha az éghajlatvédelmi perek európai ítélkezésének jövőbeli irányait vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy az EJEB előtt több mint tíz klímavédelemmel kapcsolatos eljárás indult, amelyek eredménye nemcsak az éghajlatvédelmi keresetek európai megítélését, de a felperesek jövőbeli érvelését és pereskedési kedvét is erősen befolyásolni fogja. Ismeretes, hogy az EJEB, bár számos környezetvédelemmel kapcsolatos döntést hozott már, éghajlatvédelmi ügyben még nem döntött.

Az EJEB döntése(i) feltehetőleg fontos következményekkel jár(nak) majd az éghajlatváltozással kapcsolatos jogi érvelésű peres ügyekre. Amennyiben a felperesek számára kedvező döntés születik, az valószínűleg arra ösztönzi majd a jog iránt érzékenyeket, hogy Európában (és adott azon kívül is) újabb emberi jogok védelmére hivatkozó keresetet nyújtsanak be. Mind-ebből azonban ennek ellenkezője nem valószínű, hogy következnek: ha az EJEB nem a felperesek javára dönt, vagy eljárási akadályok miatt nem jut el az érdemi döntésig, az valószínűleg nem fogja elriasztani a pereskedőket az emberi jogokon alapuló érvek alkalmazásától. Arról nem is beszélve, hogy ha az EJEB eljárási okok miatt utasítja el a keresetet, a kérelmezők valószínűleg újabb ügyeket nyújtanak majd be az eljárási akadályok leküzdése és érdemi döntés meghozatala érdekében. Másik feltevés, hogy ha az EJEB az ügy érdemében elutasító döntést hoz, az arra ösztönözheti a kérelmezőket, hogy olyan joghatóságokban indítsanak pereket, ahol az egészséges környezethez való jogot a nemzeti alkotmányok kifejezetten elismerik. (Ezen a ponton visszautalok az előbbi pontban tárgyalt forum shoppingra.)

Az éghajlatvédelem szempontjából jelentős és kedvező ítéletek megszületése azonban csak az első lépés. Ezzel egyidejűleg egyre jelentősebb hangsúly helyeződik majd a döntések végrehajtási fázisára is, hiszen a legkedvezőbb ügy hatása is attól függ, hogy a bírósági jogorvoslatot a kormány vagy a gazdasági társaság megfelelően végrehajtja-e. Egyes ügyek közvetlen szabályozási hatást eredményeznek, például jogszabályváltozást vagy a kormányzat döntését, hogy szigorúbb célokat fogadjanak el.

Az Urgenda nyomán például a holland kormány az Urgenda éghajlatváltozási megoldási terében szereplő 54 javaslat közül 30-at elfogadott, amelyet 800 civil társadalmi csoport és más szervezet együttműködésével dolgoztak ki. A bírósági döntésnek való megfelelés érdekében a kormány terve tartalmazta az ország három, az elmúlt öt évben megnyitott széntüzelésű erőművében a kapacitás 75%-os csökkentését, valamint egy 3 milliárd eurós intézkedéscsomagot a holland kibocsátások 2020-ig történő csökkentésére. A német parlament válasza a Neubauer és társai ügyére hasonlóan gyors volt: 2021 júniusában a Bundestag olyan törvénymódosítást fogadott el, amely kötelezi Németországot arra, hogy 2045-re – öt évvel a korábbi cél előtt – ÜHG-semlegessé váljon. Az ÜHG-k kibocsátásának 65%-os csökkentését is előírják 2030-ig.

Michelle Bachelet, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa 2019-ben kijelentette, hogy „[a] világ még soha nem látott ilyen mértékű emberi jogi fenyegetést” (The Guardian, 2019), míg Laurent Fabius, a francia Alkotmánytanács elnöke megjegyezte: „Meg kell felelnünk korunk kulcsfontosságú kihívásainak, vagy azt kockáztatjuk, hogy elpusztulunk általuk” (ECtHR, 2019).

Az éghajlatvédelem, mint jogterület, mint kormányzati politika és mint a bíróságok előtti új hadszíntér a szemünk előtt született meg az utóbbi évtizedben. Naponta változó, fejlődő, új megoldásokat kereső jogterületről van szó. Mivel Magyarországon az elérhető nemzetközi adatbázisok szerint⁵⁹ eddig nem volt és e tanulmány írásakor sincs folyamatban kifejezetten az éghajlat védelmére irányuló per, a fentieknek azért is van jelentősége, mert az európai lezárt és folyamatban lévő perekből már előre is sokat tanulhatunk.

Hivatkozások

- Bándi Gy. (2022). A tervszerűség alapvető jelentősége a környezetvédelemben. *Acta Humana*, 10(2), 7–26. <https://doi.org/10.32566/ah.2022.2.1>
- Bándi Gy. (2011). *Környezetjog*. Szent István Társulat.
- Bouwer, K. A. (2018). The unsexy future of climate change litigation. *Journal of environmental law*, 30(3), 483–506. <https://doi.org/10.1093/jel/eqy017>
- Carnwath, R. (2022, január 19). *Climate-conscious courts: reflections on the role of the judge in addressing climate change*. LSE. Online: <https://bit.ly/463TSNv>
- ECtHR. (2019, January 25). *Solemn Hearing of the European Court of Human Rights. Speech by Mr Laurent Fabius*. Online: <https://bit.ly/3CxzZke>
- Feria-Tinta, M. (2021). Climate Change Litigation in the European Court of Human Rights: Causation, Imminence and other Key Underlying Notions. *Europe of Rights & Liberties/ Europe des Droits & Libertés*, 2(1), 52–71.
- Golnaraghi, M., Setzer, J., Brooke, N., Lawrence, W., & Williams, L. (2021). *Climate Change Litigation – Insights into the evolving global landscape*. The Geneva Association.
- Harrison, J. C. (2017). The Political Question Doctrines. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 59*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2668374>
- Hoffman I. (2020). A közigazgatási reform és az állami beavatkozás eszközeinek módosulása. *Közjogi Szemle*, 13(2), 22–27.
- International Energy Agency (IEA). (2021). *Net Zero by 2050*. Online: <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>

⁵⁹ <https://climate-laws.org>, <http://climatecasechart.com>

- Kecskés G. (2021). A környezeti jogok értelmezése az Emberi Jogok Európai Egyezményébe foglalt jogok körében. *Acta Humana*, 9(2), 207–220. <https://doi.org/10.32566/ah.2021.2.9>
- Keller, H., & Heri, C. (2022). The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*, 40(1), 153–174. <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2064074>
- Lambin, E. F., Gibbs, H. K., & Heilmayr, R. (2018). The role of supply-chain initiatives in reducing deforestation. *Nature Climate Change*, 8(2), 109–116. <https://doi.org/10.1038/s41558-017-0061-1>
- Levin, K., Cashore, B., & Bernstein, S. (2012). Overcoming the tragedy of super wicked problems: constraining our future selves to ameliorate global climate change. *Policy Science*, 45(2), 123–152. <https://doi.org/10.1007/s11077-012-9151-0>
- Mallett, D., & Nagra, S. (2020, February 27). *Climate change litigation – What is it and what to expect*. Online: <https://bit.ly/3NyArVX>
- Markell, D., & Ruhl, J. B. (2011). *An Empirical Assessment of Climate Change in the Courts: A New Jurisprudence or Business as Usual?*. *Florida Law Review*, Vol. 64. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1762886>
- McKenna, P. (2022, May 23). *New Study Says World Must Cut Short-Lived Climate Pollutants as Well as Carbon Dioxide to Meet Paris Agreement Goals*. Inside Climate News. Online: <https://bit.ly/43F04tJ>
- Nachmany, M., Fankhauser, F., Setzer, J., & Averchenkova, A. (2017). *Global Trends in Climate Change Legislation and Litigation*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. Online: <http://archive.ipu.org/pdf/publications/global.pdf>
- Pánovics A. (2022). Klímaválság az IPCC-jelentések tükrében. In Barcsi T., & Diósi Sz. (Eds.), *A válság elméleti vonatkozásai* (pp. 73–82). Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Peel, J., & Osofsky, H. (2018). A Rights Turn in Climate Change Litigation? *Transnational Environmental Law*, 7(1), 37–67. <https://doi.org/10.1017/S2047102517000292>
- Preston, B. J. (2021a). The Influence of the Paris Agreement on Climate Litigation: Legal Obligations and Norms. *Journal of Environmental Law*, 33(1), 1–32, <https://doi.org/10.1093/jel/eqaa020>
- Preston, B. (2021b). Climate Conscious Lawyering. *95 Australian Law Journal* 51. Online: <https://ssrn.com/abstract=3949080>
- Rodríguez-Garavito, C. (2020). Human Rights: The Global South’s Route to Climate Litigation, *AJIL Unbound*, 114, 40–44. <https://doi.org/10.1017/aju.2020.4>
- Rodríguez-Garavito, C. (2022). Litigating the Climate Emergency: The Global Rise of Human Rights–Based Litigation for Climate Action. In C. Rodríguez-Garavito (Ed.), *Litigating the Climate Emergency: How Human Rights, Courts and Legal Mobilization Can Bolster Climate Action* (pp. 9–83). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009106214.003>
- Saiger, A-J. (2021, April 29). *The Constitution Speaks in the Future Tense: On the Constitutional Complaints Against the Federal Climate Change Act*. *Verfassungsblog*. <https://doi.org/10.17176/20210429-221250-0>
- Setzer, J., Higham, C, Jackson, A., & Solana J. (2021). Climate Change Litigation and Central Banks. *European Central Bank Legal Working Paper Series*, 21. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3977335>
- Setzer, J., Narulla, H., Higham, C., & Bradeen, E. (2022). *Climate litigation in Europe: A summary report for the European Union Forum of Judges for the Environment*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment and the European Union Forum of Judges for the Environment. Online: <https://bit.ly/3JfiJnC>

- Sulyok K. (2019). A környezet védelme és az Alaptörvény P) cikke az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2019/1., 20–31.
- Sulyok K. (2020). A Klímaperek kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai. *Közjogi szemle*, 13(1), 1–7.
- Sulyok K. (2021). A magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog, 8. cikk. In Sonnevend P., & Bodnár E. (Eds.), *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének kommentárja*. HVG-ORAC.
- Sulyok K. (2022a). Intergenerational Equity. In C. Binder, M. Nowak, J. A. Hofbauer, & P. Janig (Eds.), *Elgar Encyclopedia of Human Rights* (pp. 112–119). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789903621.intergenerational.equity>
- Sulyok K. (2022b). *Klímaperek trendjei nemzeti bíróságok és a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában*. Társadalmi Reflexió Intézet. Online: <https://bit.ly/3NxOj2o>
- Szegedi L. (2022): Felesleges füstölgés? A dízelbotrányra adott uniós és tagállami válaszok. Gombos K. (Ed.), *Az európai jog 21. századi kihívásai* (pp. 97–116). Ludovika Egyetemi Kiadó.
- The Guardian. (2019, szeptember 9). *Climate change is greatest ever threat to human rights, UN warns*. Online: <https://bit.ly/3X6lGwB>
- United Nations Environment Programme (UNEP), & Columbia University, Sabin Center for Climate Change Law. (2017). *The Status of Climate Change Litigation: A Global Review*. Online: <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/20767>
- United Nations Environment Programme (UNEP), & Columbia University, Sabin Center for Climate Change Law. (2021). *Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review*.
- Yona, L., Dixon, M. D., Howarth, R. B., Kapuscinski, A. R., & Virginia, R. A. (2020). Applying a leverage points framework to the United Nations climate negotiations: The (dis)empowerment of youth participants. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 8(36). <https://doi.org/10.1525/elementa.433>
- Zamponi, L., Ylä-Anttila, T., Vrablikova, K., Teune, S., Svenberg, S., Stykkes, A., Savolainen, S., Rammelt, H., Portos, M., Oross, D., Olesen, T., Mjøset, L., Mikecz, D., Matthews, I., Neuber, M., Navratil, J., Lukianow, M., Luhtakallio, E., Lorenzini, J., & Gravante, T. (2020). *Protest for a future II: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20-27 September, 2019, in 19 cities around the world*. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/ASRUW>